

Pandemija straha: politički učinci

Pandemiju korone prati pandemija straha. Korona i strah dominiraju podjednako u privatnim komunikacijama i javnom diskursu. Živimo u polju „nove normalnosti“ koja je oblikovana „plutajućim strahom“. Strah i nije ništa drugo do zajedničko ime za polje nesigurnosti i prostor neizvesnosti praćeno našom nemoći da odgonetnemo izvorišta opasnosti kojima smo izloženi. I individue i ljudske zajednice brane se da bi zatomile i prevladale strah. Istorija civilizacije i nije ništa drugo do „škola hrabrosti“. Strah i hrabrost najsnažniji su porivi. Društvo okovano strahom neslobodno je društvo.

Ključne riječi: pandemija, strah, hrabrost, poredak

Strah od straha

Dvadeseti vek, prognozirao je A. Kami (Camus), biti će vek straha. To svakako važi i za dvadeset i prvi vek. Globalni val straha prekrpio je svet. Korona i strah dominiraju podjednako u privatnim komunikacijama i javnom diskursu. Pandemiju korone prati pandemija straha. Nestala je šutnja o strahu o kojoj nam u uvodu svoje knjige *Strah na Zapadu* piše Žan Delimo. O strahu ozbiljno piše Marta Nisbauam (*Revival of Religion and Politics of Fear*), ponovo se vraćajući pitanju šta su ga već postavile Džudit Sklar (Judith Shklar) i Hana Arent (Hanah Arendt): šta je u temelju liberalnog političkog moraliteta, strah ili prava. Oslanjajući politiku na negativnim osnovama straha Sklar upozorava da strah ne traži bilo kakvu filozofiju i opravdanje, on je naprosto samorazumljiv. *Liberalizam straha* vraća moderne liberale politici straha. U vreme relativnog blagostanja i sigurnosti politički je liberalizam bio fokusiran na pitanja individualnih sloboda pojedinca i pravedne raspodele resursa, pretpostavljajući da je moderno političko društvo manje ili više slobodno od razarajućih neizvesnosti. Zaboravlja se da su ključne preokupacije rodonačelnika političkog liberalizma bile niz odgovora na zastrašujuće uslove u kojima su živeli. Na način na koji to opisuje Lisjen Fevr u šesnaestom veku: *Strah uvek i strah svuda*. To je upravo ono šta svedočimo sada. Živimo u polju „nove normalnosti“ koja je oblikovana „plutajućim strahom“

* Milan Podunavac, Univerzitet Donja Gorica, Humanističke studije, milan.podunavac@udg.edu.me

(Baumann, *Liquid Fear*). Strah i nije ništa drugo — drži Bauman — do zajedničko ime za polje nesigurnosti i prostor neizvesnosti, praćeno našom nemoći da odgonetnemo izvorišta opasnosti kojima smo izloženi. I građane i zajednice okiva strah. „Strah od straha“ prva je i najsnažnija emocija. „Strah je ono pred čim sam najviše u strahu; strah izoštrava i nadjačava svaku drugu emociju“, počinje svoj kanonski esej o strahu Montenj (Montaigne). Svi se bojimo. Nema čoveka koji se ne plaši, kaže Sartr (Sartre). Ljudsko biće je plašljivo. Strah uvek ostaje, poručuje J. Konrad (Conrad). Čovek može razoriti sve u sebi: i ljubav i mržnju, nazore i dvojbe, ali sve dok u njemu kuca život, ne može zatomiti strah. Naša egzistencijalna nesigurnost igra važnu ulogu u istoriji ljudske civilizacije. Bojimo se bogova, smrti, bolesti, gubitka, drugih, moći, stranaca, nepoznatog. Sa stanovišta individue strah je uvek odgovor na udar na naš integritet, dominantno fizički, ali isto tako psihološki, moralni, simbolički. Sva ljudska bića „organizuju strah“ i naručavaju se instrumentima i alatima kako da se zaštite i suoče sa okolinom i njezinim opasnostima. I individue i ljudske zajednice brane se da bi zatomile i prevladale strah ne samo ogradama svojih kuća i zidina gradova, već isto tako mehanizmima zakona, institucija, simbolima, mitovima, religijom, kulturom. Istorija civilizacije i nije ništa drugo do osobita „škola hrabrosti“ (Ferro). Strah i hrabrost, kako učimo sve od stoika, najsnažniji su porivi. Društvo okovano strahom neslobodno je društvo.

Ka minimalnoj političkoj definiciji (opisu) straha

Uz sve rizike, učinimo nekoliko opštih refleksija o strahu pre nego izložimo nekoliko teza o odnosu poretka i straha.

Strah je *prva* emocija koja se pominje u *Bibliji*. Nisu to ni želja ni sram. Podsećam: Adam jede sa drveta, otkriva da je go i skriva se od boga bogobojažljivo. „Bio sam uplašen jer sam bio go.“

Strah je *najsnažnija* emocija. Od tri emocije koje ujedinjuju društvo i poredak (strah, čast, blagostanje) strah je najjači, uči nas Tukidid. Tek ćemo mu se vratiti i poslužiti njegovim motivima. Monteskie (Montesquieu), koji je najsnažnije uticao na političku školu „liberalizma straha“ (J. Shklar) definiše strah kao „psihološku reakciju“ na opasnosti od nasilja i okrutnosti. Strah ograničava razumno delovanje; strah je isuviše tiranska emocija; isuviše nedobrovoljna i isuviše imperijalna emocija da bi bila kontrolirana. Otuda i ima nešto posebno u režimu straha — despotizmu — što ga razlikuje od svih drugih režima i čini nepopravljivim. Ropska priroda i despotiska vladavina idu ruku pod ruku. Osobita forma „dobrovoljnog ropstva“, kojoj svedočimo, u srcu je „novih despotija“. Pandemija straha ih dodatno ojačava.

Strah tiranina. Tomas Hobs (Hobbes) je bio snažno pod uticajem Tukidida, ali i Tacita, za koga je govorio da je „rimski Tukidid“.

U malom tekstu koji mu posvećuje, *Diskursi o Tacitovom početku* (*Discourses upon Beginning of Tacitus*), Hobs uvodi u raspravu formulu: „strah tiranina“. Tacit je naprosto „najveći mogući neprijatelj tiranije“. Evo kratke Hobsove argumentacije, koja je dosta kasno pronađena i objavljena kao „Noćne beleške Tomasa Hobsa“ (druge dve su „Rasprava o Rimu“ i „Rasprava o zakonima“). Glavne energetske sile tiranije su oholost i strah, „nema moćnijih energetskih sila tiranije od oholosti i okrutnosti“. No, ova vrsta poretka rađa specifičnu formu straha („strah tiranina“) jer, zarad „njegove (tiranske) okrutnosti on je uplašen zbog takve okrutnosti, pravično je da bude uplašen“. Građanski rat najrđavije je stanje u kome se država može naći, takvo stanje „izvorište (podloga) je tiranije“. Iskustvo balkanskih ratova i osobita forma belicističke kulture pokazalo se kao plodno tlo za rađanje „novih despotija“ što nas — „neprijatelje tiranje“ — podseća na ovovremenost ovih normativnih uporišta. Srbija je imala nesreću da je dva puta u poslednjih pedeset godina porodila ovu vrstu negativnih režima. Još je veća nesreća kada se društvu zadesi ovakva „prirodna nepogoda“ u zagrljaju vlasti koja ne poštuje svoje građane, ne poštuje individualne i javne slobode, ima otvoreni prezir prema demokratiji.

Strah pripada *tamnoj* strani ljudske prirode. Tukididovi opisi razaranja grčkih gradova Miklana i Korkire pripadaju najmračnijim slikama o ljudskoj prirodi. Izdvajamo tu sliku: „Poput najkrvožednijih barbara, i to najviše kada se nije imalo čega bojati, tračka je rasa poubijala sve u gradu, decu, starce, čak i životinje. Nije se imala čega bojati. Ta brutalnost nije bila zaodjenuta hrabrošću“. Strah i nesigurnost bojili su grčke tragedije, Senekine horor predstave, štiva Dostojevskog, Konrada, Kamija, Kafke i drugih. Podjednako slike Goje (Panika), *dance macabre* Tuluz Lotreka (Touppouse-Lautrec), ali i radove filozofa Kjerkegora (Kierkegaard), Sartra, Hajdegera (Heidegger), P. Tilića (Tillich). Strah obitava u „kraljevstvu tame“ (J. Monnod), univerzumu natopljenom strahom u kome smo sami, nezaštićeni i izgubljeni. Puritanska arogancija devetnaestovekovnog scijentizma koja je obećavala da će nas osloboditi svih iracionalnih poriva (strah je najjači) ovde ne pomaže.

Poteškoća je, našto nas podseća u radu *Civilization and Its Discontent* S. Frojd (Freud), što je proces civiliziranja u nekom smislu samo-poražavajući. Strahujemo od prirode, bolesti i smrti, socijalnih i političkih ustanova, investiramo u alate sigurnosti, a da se pri tome nikada do kraja ne osećamo sigurni.

Strah je *imobilizirajući*. Strah imobilizira podjednako energiju ljudi i njihovih zajednica. „Strah je iscedio svu mudrost iz moga razuma“, podseća nas Enija.

Strah je *destruktivan*. Strah i okrutnost su blizanci. U kanonskom predavanju (*Politika i strah*) što ga drži pedesetih godina neposredno pred smrt, Franc Nojman (Franz Neumann) upućuje na tri osnovne uloge straha: strah upozorava, strah razara, strah oslobađa. Razarajuća i imobilizirajuća funkcija straha je najsnažnija. I opet primer

koji nam ostavlja grčki historičar Plutarh: strah Spartanaca od Helota (robova) kojih je bilo dvadeset puta više, uzrok je povremenih masakara i pokolja. Ovi su pohodi na Helote bili važan deo spartanskog odgoja i treninga kroz koji su prolazili spartanski mladići. Tako su sticali podjednako građanski i vojnički status.

Amore et timore. Na pročeljima javnih ustanova u Rimu stajala je formula koja je razjašnjavala moć rimske imperije. Dva su temelja te moći: jedan je ljubav, drugi je strah. I to je formula koja je bila predmet velikog spora. Enija, koji ostavlja sjajne pasaže o strahu i koga u zaglavlje svoga eseja stavlja Montenj, uči vladare: „Mrze onoga kojeg se boje, a onome kojeg se boje žele smrt. Doista nema tako velike moći koja bi mogla da podnese mržnju gomile ljudi. Strah je slab čuvar kroz iole duže vrijeme; ali dobar glas zauvijek vjerno čuva stražu“. I Ciceron ponavlja da nas ljudi vole zbog naših kvaliteta, onih vrednosti koji nadahnjuju ljude koji u nas veruju. Strah je upravo suprotnost tom poverenju, jer „nema ničeg prikladnijeg nego kada vas vole i ničeg neprikladnijeg kada vas se boje“. Makijaveli je u *Vladaocu* koji se s pravom označava kao „udžbenik okrutne vladavine“, jer na prvo mesto stavlja „okrutnost koja je moralna bolest Evrope“ (Montenj), učinio upravo suprotno tradiciji rimskog republikanizma: dobro je ako možemo kod podanika probuditi ljubav, ali ako ne možemo, strah je ubedljiviji. Ljudi će raskinuti spone ljubavi, ako nisu praćene strahom od kazne.

Strah i hrabrost

Strah i hrabrost, kako učimo sve od stoika, najsnažniji su porivi. Strah je mana, hrabrost je vrlina. Ako straha ima, on pripada ljudima niskoga porekla, kako čitamo kod rimskog pesnika Vergilija. *Strah je znak niskoga porekla.* Strah pripada sirotinji, hrabrost je aristokratska i ratnička vrlina. Na način kako to nalazimo u sjajnom dijalogu Sančo Panse i Don Kihota. Kada Don Kihot namerava da se umeša na strani Pentapolinove vojske u sukobu sa vojskom Akifanfaronu, Sančo Pansa stidljivo primećuje da nema nikakve vojske i da su to naprosto dva stada ovaca. Na to mu ovaj odvrća: „Strah tvoj Sančo, čini te da niti pravo vidiš, niti čuješ. Pa ako se bojiš ukloni se u stranu“. Ovo je jedno opšte mesto koje čitamo od Sokrata do Tokvila. Tako u Platonovim *Zakonima* Sokrat definiše hrabrost kao očuvanje nazora usađenih zakonima i obrazovanjem o tome čega se treba bojati. Hrabrost je jedna od četiri vrline. *Ono što je pravda u miru, hrabrost je u ratu.* U Crnoj Gori je ovaj moralni habitus usidren u formuli *čojstvo u miru, junaštvo u ratu.* Onaj koji vodi rat ne boji se smrti, ratnici se više boje ropstva nego smrti. No, hrabrost je istovremeno i strah. Strah od čega? U Platonovim *Zakonima* čitamo, strah od srama. Mada je svaki ratnik istovremeno i hrabar i plašljiv, tajna je kako pravi strah pobeđuje rđavi strah. Aristotel je dodao malo detalja Platonovoj raspravi o strahu i hrabrosti. Kao i

Platon i Aristotel se pita o hrabrosti u ratu. Hrabrost zauzima svoje mesto među vrlinama. Istinska se hrabrost naj snažnije ispoljava u suočavanju sa smrću u borbi. Vrlina nije kompletna bez fizičke hrabrosti, a fizička hrabrost nije celovita bez rata protiv drugih država. U *Politici* Aristotel snažnije dovodi vrlinu hrabrosti u odnosu na boljitak zajednice označavajući da rat ima smisla ako je to zarad mira. No ni Platon ni Aristotel nisu mnogo pažnje posvećivali moralnoj strani rata. Ni Platon ni Aristotel nisu mnogo cenili hrabrost običnih građana. U Grka, Perikle je opet izuzetak. On slavi spontanu hrabrost građana, hrabrost ne po veštini već po „prirodi građana“. Ovo nam otkriva zašto su stari narodi u strahu videli kaznu od bogova i zašto su Grci divinizirali homerovske bogove *Deimosa* i *Phobosa* (*Zebnja* i *Strah*) trudeći se da ih stišaju u ratu. Kao vojnička nacija Spartanci su jednu kapelicu posvetili bogu *Phobosu* — božanstvu kome je Aleksandar prineo žrtvu pre bitke kod Albenina. Homerovskim bogovima *Deimosu* i *Phobosu* odgovarala su rimska božanstva *Palor* i *Pavor* kojima je, kako piše Tit Livije, Tullius Hostilius odlučio da posveti dva svetilišta kada je ugledao kako mu vojska beži pred Albenima.

Građanska hrabrost

Moderna politička teorija deli normativni optimizam zrelog političkog prosvetiteljstva koji obećava oslobađanje od iracionalnih sila, među kojima je strah najjači. Postoji duboko protivrečje između slobode i straha. Od Monteskeja do Frankfurtske škole strah je označen kao neprijatelj nezavisne ličnosti, slobode i liberalnih vrednosti. Na način na koji Tokvil upozorava na koruptivna svojstva vlasti: nije vlast ona koja kvari, strah od gubitka vlasti kvari one koji je vrše, a strah od biča vlasti kvari one koji su joj podređeni. Otuda je hrabrost, a osobito građanska hrabrost prva vrlina savremenih političkih društava. Političke i demokratske ustanove podjednako su i sredstva i ciljevi za oslobađanje od straha. Među osnovnim slobodama ka kojima ljudi teže kako bi njihov život bio potpun i autonoman sloboda od straha se ističe i kao cilj i sredstvo. Narodi koji hoće da grade poretke u kojima su čvrsto utemeljene snažne i demokratske institucije kao zaštita od državne moći, moraju da nauče da oslobode svoj um od apatije i straha. Društvo okovano strahom neslobodno je društvo. Monteskeje je despotizam postavio u destruktivno srce despotizma — korumpirane i korumpirajuće političke zajednice, koja leži unutar svake političke zajednice kao njezin politički potencijal. Otuda i ono snažno normativno mesto koje nam ostavlja. Monteskeje uči da nije problem u tome koliko vrlina javnih treba republici, teži je problem šta da se učini da se republika, koja je krhka vladavina „i traži posebne uslove i javne vrline ne uruši i degenerira u despotiju.“

Politički strahovi

U jednom dubljem značenju, kako upozorava Ištvan Bibo, svaka razvijena teorija države, svaka politička ideologija, svaka religija, uči čoveka što bi on, kao pojedinac i kao član zajednice, trebalo da učini da bi izbegao kolektivne posledice straha. Civilizacija, da pomenemo možda najsnažniju figuru u političkoj teoriji straha, italijanskog historičara i političkog pisca Đilerma Ferera (Ferrero), koja je drugo ime za napredak i progres, i koja se izražava u našim institucijama, pravu, kulturi, religiji, simbolima i nije ništa drugo do jedna *škola hrabrosti* koja se meri naporima ljudi da savladaju strah i razumeju stvarne opasnosti koje ih ugrožavaju. Najvažnija među ovim proizvodima civilizacije je politička vladavina. Funkcija je države i poretka, obnavlja Ferero temeljnu ideju Hobsa, u tome da ljude oslobode od straha i zaštite jedne od drugih. I tu Ferero čini jednu važnu dinstinkciju u odnosu na hobesijansku teoriju države. Ona je oblikovana u jednoj od najvažnijih teorija o *principima legitimiteta*. Politička vladavina je u osnovi oružje za odbranu čovečanstva od njegovih najvećih strahova, straha od poretka i straha od rata. Međutim, to čini duboki paradoks političke vladavine. Nada je vladavina uspostavljena da oslobodi ljude od straha i nesigurnosti, ona sama proizvodi posebnu vrstu straha, *strah od moći*. Pa, mada su ljudi ili bar većina strašljiva, nesigurna i pokorna stvorenja, ni jedna vladavina ne može upravljati samo oslonjena na silu, nasilje i strah. Naša civilizacija i naše ustanove, koje gradimo da bi zatamili strah, ranjivi su. Strah jeste defanzivan, imobilizirajući i destruktivan. No isto tako, na način kako nas podsećaju Lok (Locke) i Berk (Burke), strah je izvoriste građanskog vitaliteta, moralne katarze i obnove. Strah, osobito politički strahovi, uvek nas uče od kakve su važnosti liberalne i demokratske ustanove. Strah od građanskog rata osnažuje naše poštovanje javnog mira i vladavine prava, strah od totalitarizma drži nas budnim da branimo individualne slobode i liberalne ustanove, strah od fundamentalizma stalno nas podseća na važnost negovanja političke kulture tolerancije i pluralizma. No iznova se i stalno potvrđuje da naše ustanove vrede onoliko koliko ih mi kao građani takvim učinimo. Građanska hrabrost u svakodnevnom životu i škola hrabrosti u kolektivnom etosu zajednice zadnje je pribežište na koje se možemo osloniti. Pandemija straha pokrenuta borbom s pandemijom korone upozorila nas je koliko je važno ovo vezivno tkivo društva i osobita *kultura poverenja* jedne političke zajednice. Pandemija straha upozorila nas je kako prirodne nepogode i sile koje ne možemo ukrotiti razarajuće deluju, podjednako na individualni život pojedinaca i kolektivna stanja zajednice. Politička teorija se ponovo vraća klasičnom štivu (Tukidid) o izvoristima egzistencijalnog *straha* i uticaju prirodnih sila na razaranje poretka.

Poredak i strah

U jesen 430. godine Perikle drži besmrtni govor nad grobom palih atinskih ratnika. S pravom se u političkoj teoriji označava kao najljepša „oda demokratiji“. Tajna atinskog uspeha je u prirodi poretka (demokratija), slobodi, poverenju njezinih građana u zakone države. Tukidid slika razigranost i punoću javnoga života Atine: javne svečanosti, prekrasne privatne kuće, dobra koja dolaze na atinsku tržnicu iz celoga sveta; slobodno druženje sa strancima. Pri tome — što često ostaje manje zapaženo — Tukidid u usta Perikla stavlja kanonsku formulu da je u održavanju poretka i zakona *strah naš glavni čuvar*. Tri su vrste strahova koji čuvaju državu. Prvi je strah od bogova. Drugi je strah od zakona. Treći je strah od neprijatelja. Nije pominjao prirodne nepogode. Godinu dana kasnije, u jesen 429. godine Perikle je umro od kuge. Tukidid ne ostavlja mnogo podataka o samoj smrti Perikla već potaknut školom Hipokratove medicine koja je tada cvetala u Atini, odmah prelazi na analizu (simptoma) i uzroka političke patologije koja je zadesila Atinu. Izjednačava prirodne i socijalne uzroke (kuga, građanski rat) patologije (razaranja) poretka. Rđavijih stanja od kuge i rata nema. I rat i prirodna nepogoda (kuga) rađa stanje bezvlašća i neporetka. Izdvajamo ta dva kanonska mesta. „U miru i boljim okolnostima i države i pojedinci imaju bolje sklonosti kada im ne manjka ono što im je nužno; ali rat koji nas lišava lakog pristupa dnevnim potrebama *nasilan je učitelj*.“ Sve što je u mirnom i građanskom stanju vrlina dobija drugo značenje u stanju građanskog rata. Otuda, običajno značenje reči promeniše po svojoj volji. Tako su držali nerazboritu smernost privrženošću prijateljima, oprezno delanje kukavičlukom, razboritost označavali kao plašljivost. Kuga je, isto tako, potaknula prekomerni i iracionalni strah, sve do nekontrolirane borbe za sigurnost i elementarna dobra, što je vodilo moralnom slomu i rastakanju ujedinjujućih oslonca države. „Kuga je bila početak velikog bezakonja u gradu. Jer, svatko je bio spreman biti drskiji u stvarima u kojima je uživao samo u tajnosti, zbog iznenadne promjene kako za one koji su bili imućniji ali su iznenada umrli, tako i za one koji prethodno nisu posjedovali ništa, ali su naglo došli do imovine. Stoga su smatrali da je prikladno da ono što imaju brzo iskoriste, misleći prije svega na ugodu, smatrajući sebe i svoju imovinu jednako efemernim. Nikome nije stalo do dodatnih muka radi nečega što se činilo plemenitim ciljem. Od toga ih nije odvrtao ni strah od boga, ni zakoni ljudi, gledajući ljude kako umiru bez razlike, prosuđivali su da je svejedno jesu li pobožni ili ne, budući da niko nije predviđao da plati kaznu za svoje zločine, nego je nad njim visjela mnogo veća kazna koja je već bila izrečena, i bilo je razumno da se od života dobije nešto zadovoljenja prije konačnog pada.“ Mada su rat i kuga najteže nepogode koje razaraju socijalno i političko telo države, trećem uzroku, neograničenoj žudnji za vlašću (*hubris*) posvećena je posebna pažnja. Nakon analize

simptoma bolesti, Tukidid analizira socijalne i političke učinke krize. Tukidid, mada ga je Perikle izložio najsurovijoj kazni koju je Atina poznavala (*ostrakizam*) posebno se bavi karakterom Periklove vladavine i *vođstva*. Uzroci korumpiranja atinskog javnog života su u nesposobnosti i demagoškoj prirodi Periklovih naslednika. Narod je izabrao Perikla jer je držao da je „najsposobniji da ispunjava potrebe države kao celine“; „dok je bio na čelu države u vreme mira upravljao je na umeren način“; ograničavao je narod a da nije ograničavao njegovu slobodu“. Sažeto, kako to u zaključnoj rečenici ostavlja Tukidid, mada mu je „vladavina bila nominalno demokratska, to je u biti bila vladavina prvog građanina“. Zatim sledi dijagnoza: „Njegovi naslednici, koji su bili uglavnom podjednaki, počeli su, udvarajući se demosu, borbu za mesto prvog gađana“. *Hubris* (nezajazljiva borba za moć) jedan je od najvažnijih razloga korumpiranja javnog života. Odnos *hubrisa* i demokratije pripada najznačajnijim mestima u političkoj teoriji. Ono čemu nas uči Tukidid jeste da su dva destruktivna sentimenta pogubna za demokratiju: ekstremni (egzistencijalni) strah i ekstremna želja za moć, praćena ohološću, arogancijom, megalomanijom i bahatošću. Otuda uzrok razaranja demokratskog poretka Atine nije samo neuspešna ekspedicija na Siciliju, već na prvom mestu *hubris* političkih vođa, koji je udružen sa iracionalnim strahom, iscrpio fizičke i moralne temelje države. Demokratija je krhka vladavina. Želja za moć razigrava i vitalizira politički život. Ono što jeste poteškoća je da preterana žudnja za političkom moći nosi u sebi samo-destruktivna svojstva i zakonito razara političko telo koje pokreće. Dakako, ona je pogubna i za samog vlastodršca. Politički život u Srbiji pokazuje upravo ova svojstva. Nezajazljiva želja za vlašću, osnažena egzistencijalnim strahom koju nam je donela pandemija, rastače politički poredak koji se sve više urušava u stanje bezakonja, anarhije i nesigurnosti. Razaraju se socijalni, politički, simbolički „sigurnosni alati“ kojima se društvo bori protiv straha i neporetka. U Srbiji su na delu dva egzistencijalna straha: strah od prirodne nesreće (pandemija) i strah od neporetka. Na delu je osobita simbioza straha vlastodržaca i straha građana. Vlast ne veruje građanima, pa otuda osobito stanje „policijske države“; podjednako, narod ne veruje u vlast, koja je tehnologiju zavođenja („dobrovoljno ropstvo“) i pacifikacije otpora, zamenila otvorenom i neskrivenom represijom i nepoverenjem prema građanima. Razorena je *civilna teologija* (Hobs) društva, društvo se sve više urušava u osobito „prirodno stanje“, pogubili su se ujedinjavajući principi (legitimiteta) koji olakšavaju tegobe vladavine i vlastodršcima i građanima. Sila i strah nisu titulus (Guizot). Pandemija straha dodatno je omogućila vlastodršcu da kakvu takvu koprenu kvazilegitimne vladavine preruši u otvorenu uzurpaciju. Zaboravlja da je vladavina koja uzurpira slobodu i moć svojih građana „kuća na pesku“. Ako se može reći da su neke evropske države i posegle za osobitom formom „ustavne diktature“ koja jako podsća na ovlasti republikanskih diktatora Rima (Mađarska, Bavarska), što je dakako jako sporno, u Srbiji se ni to nije dogodilo. Vlastodržac se

proglasio svenadležnim. U nagoveštaju je osobita forma „golog života“ koju sjajno reflektira naš kolega Nenad Dimitrijević.

Uz sve rizike da pojednostavim, pandemija straha opominje na tri temeljne stvari koje temeljno menjaju pojam političkog u savremenosti.

Prva je naraslo javno nepoverenje i prezir prema demokratiji. Demokratija je krhka. Demokratija traži posebne uslove i građanske vrline. One se teško generiraju, još teže održavaju. Otuda i nije glavni problem, kako nas podseća Monteskje (Montesquieu), koliko vrlina treba republika (demokratija); već kako da se izbegne stanje da se republika ne uruši u otvorenu despotiju.

Druga je normalizacija „novih despotija“ (Keane). Nova pošast natkrila je savremena politička društva, pošast „novih despotija“, režima koji se rugaju predstavničkim, odgovornim i nadgledanim vladavinama. Pandemija korone dodatno je legitimizirala i osnažila demonstracijski uticaj „oligarhijskog kartela autokrata“ (Si Đi Ping, Putin, Lukašenko, Erdogan, Orban). Dakako i lokalnih (Vučić, Đukanović) koji vraćaju u javni prostor arhaičnu figuru „gospodara“.

Treće, pandemija straha ipak pokazuje da prostor bivše Jugoslavije nije više sistem spojenih političkih sudova. Sve su veće razlike između režima moći u regionu. Pandemija straha otvorila je problem *političkog liderstva*. I ovlaštan pogled upozorava nas da se u regionu rađa nova generacija lidera i da politička komunikacija lidera itekako utiče na oblikovanje „javnog ozračja“ koje olakšava građanima tegobe egzistencijalnog straha koje je donela pandemija korone.

Literatura

- Arendt, Hannah, *The Origuins of Totalitarianism*, New York, Harcourt Brace Jovanovic, 1973.
- Bibo, Istvan, *Reflection on the Social Development of Europa*, N. York, 1962.
- Baumann, Zigmund, *Liquid Fear*, London, Polity, 2005.
- Delaumeau, Jeana, *Strah na Zapadu*, Sremski Karlovci, Novi Sad, 2003.
- Ferrerp, Gugliemo, *The Principles of Power*, N. York, C. P. Putnam, 1942.
- Freud Sigmund, „Civilizatrion and Its Discontent“, *Complete Works*, London, 1995.
- Hobbes, Thomas. *Leviathan*, Cambridge, Cambridge University Press, 1991.
- Montaigne, *The Essays (Classic Reprint)*, Fb&c Limited, 2017.
- Montesquieu, Ch, *O duhu zakona*, Zagreb, 2003.
- Neumann, F, *Demokratska i autoritarna država*, Zagreb, 1992.
- Shklar, Judith, „Liberalism of Fear“ u: *Liberalis and Moral Life*, N. I. Rosenblaum, Chicago and London, Chicago Univesity Press, 1989.
- Thucidides, *The Peloponesian War. The Complete Hobbes Translatioin*, Chicago and London, Univesity of Chicago Press, 1989.

THE PANDEMIC OF FEAR: POLITICAL EFFECTS

The COVID-19 pandemic is followed by a pandemic of fear. Coronavirus and fear are dominant in both private communication and public discourse. We are living in the field of „the new normalcy“ which is shaped by a „floating fear„. Fear is nothing but a common name for a feeling of insecurity and a space of uncertainty accompanied by our inability to figure out the sources of danger which we are exposed to. Both individuals and communities defend themselves to overcome the fear. The history of civilization is nothing but a particular „school of courage“. Fear and courage are the strongest urges. A society chained by fear is not a free society.

Key words: pandemic, fear, courage, order